

Deel 1

Inleiding

1.1 Internationale context

In juli 1997 werd de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, opgericht. Dat gebeurde in een context die de enge nationale grenzen overschreed. Heel wat Europese Staten waren immers sinds enkele jaren begonnen met een werk van herinnering en rechtsherstel in verband met de judeocide en de gevolgen daarvan.

Vanwaar die nieuwe vragen ? En waarom moest de oorlog eerst vijftig jaar voorbij zijn alvorens men naar dat verleden terug wou kijken ?

1.1.1 Vanwaar die laattijdige belangstelling ?

Net na de oorlog nam de Duitse Bondsrepubliek afstand van zijn recent oorlogsverleden door herstel of schadeloosstelling aan te bieden aan een deel van de slachtoffers van de nazi-vervolgingen. Het debat daarover leek tegen het midden van de jaren '60 afgesloten.

Maar de herdenking van de vijftigste verjaardag van de bevrijding van de kampen en van het einde van de oorlog leidde tot een nieuwe bewustwording. De herdenking viel samen met de openstelling van archieven die (als gevolg van de wettelijk voorgeschreven termijn voor de openbaarmaking van geheime archieven) vijftig jaar lang gesloten waren gebleven. De Amerikaanse archieven, zowel van de operatie *Safehaven*¹ als van de Commissie van de Drie Mogendheden (door de Verenigde Staten, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk na de oorlog opgericht om het door de nazi's gestolen goud te verdelen), brachten aan het licht hoe het goud dat de nazi's tijdens de oorlog bij de centrale banken en bij particulieren, joden en zigeuners, hadden gestolen, in Zwitserland was ondergebracht en wat er verder mee was gebeurd. Uit diezelfde documenten bleek ook dat de Zwitserse bondsstaat geweigerd had om met de geallieerden samen te werken om een beeld te krijgen van het volume en de aard van de transfers gedurende de oorlog.

Die onthullingen trokken de aandacht van joodse organisaties, waaronder het *World Jewish Congress* (WJC) en de *World Jewish Restitution Organization* die zich inzetten voor het recupereren van de slapende joodse

goederen en genationaliseerde bezittingen.² Door de val van de Berlijnse Muur kwam men in contact met de joodse gemeenschappen in Oost-Europa die soms in uiterste armoede leefden. Hun situatie was ten dele te verklaren door de weigering van de communistische regimes om de gespolieerde bezittingen terug te geven. Bovendien speelde de Staat Israël een belangrijke en actieve rol in dit dossier.

1.1.2 Nationale initiatieven en bijzonderheden

Deze internationale context mag echter niet doen vergeten dat de genocide van de joodse bevolking weliswaar heel Europa heeft geraakt, maar dat de oorlogsomstandigheden niet voor alle joodse gemeenschappen dezelfde zijn geweest. Het Eindrapport van de Commissie Mattéoli, dat werd geschreven op vraag van de Franse regering en in april 2000 verscheen, stelt in zijn inleiding : “De Franse staat heeft gekozen voor collaboratie met de nazi-bezetter. Dat verklaart de bijzondere aard van de spoliatie van de joden in Frankrijk”. En precies deze specifieke omstandigheden bepalen op welke manier, en in welk klimaat, elk van de landen een gewetensonderzoek doet.

1.1.2.1 Zwitserland

De inzet van het debat in Zwitserland, dat op gang werd gebracht door de affaire van het nazi-goud, was niet gering. In 1996 verscheen het boek van Jean Ziegler, *La Suisse, l'or et les morts*, waarin hij de geheimhouding van de banken aanklaagde m.b.t. de bezittingen die zij in bewaring hadden gekregen : nazi-goud, slapende tegoeden, fondsen die van afzonderlijke slachtoffers werden gespolieerd. Het debat werd een ‘zaak’ toen de vernietiging van de archieven van de Zwitserse bank UBS werd bekendgemaakt. Tegelijk werd de houding van de Zwitserse banken tegenover het nazi-regime aangeklaagd, evenals de manier waarop zij de niet-opgeëiste bezittingen hadden beheerd.

Er werden verschillende initiatieven goedgekeurd. In mei 1996 werd een ‘Onafhankelijke commissie van eminente figuren’ opgericht, onder leiding van Paul Volcker, voormalig voorzitter van de Amerikaanse *Federal Reserve*. Die Commissie moest de omvang onderzoeken van niet-opgevraagde tegoeden van slachtoffers van de nazi-vervolgingen die in de Zwitserse banken in bewaring waren gegeven. De onderzoeksresultaten van de Commissie werden in december 1999 voorgesteld en leidden tot de publicatie van twee lijsten met in totaal ongeveer 36.000 rekeningen.³ Inmiddels was in augustus 1998 reeds een globaal akkoord afgesloten over een door de banken uit te keren bedrag van 1,25 miljard dollar. Het verdeelingsplan werd in juli 2000 bekendgemaakt : het kende een fonds van 800 miljoen dollar toe aan de houders van een bankrekening, de rest zou worden verdeeld onder de voormalige dwangarbeiders en vluchtelingen.

De problematiek van de vluchtelingen was het belangrijkste aandachtspunt van een ‘Onafhankelijke commissie van deskundigen’, opgericht bij decreet door de Zwitserse federale Raad in december 1996. Die Commissie werd voorgezeten door Jean-François Bergier en moest een on-

derzoek doen naar de houding van Zwitserland tijdens de Tweede Wereldoorlog, met name over de circulatie van goud op het Zwitserse grondgebied (dat rapport werd in mei 1998 openbaar gemaakt) en over de houding van de bondsstaat tegenover de joodse vluchtelingen (rapport van oktober 1999).

Parallel daarmee werd bij federaal decreet van 26 februari 1997 een *Fonds en faveur des victimes de l'Holocauste/Shoah dans le besoin* opgericht. Dat fonds zou niet alleen personen helpen die om raciale, religieuze of politieke redenen waren vervolgd geweest, maar had ook de opdracht om in het algemeen elke vorm van racisme en antisemitisme te bestrijden. Het fonds beschikte over een kapitaal van ongeveer 295 miljoen Zwitserse frank, dat door Zwitserse banken, verzekeraars, ondernemingen en de Nationale Bank ter beschikking werd gesteld, en heeft tot op heden meer dan 310.000 personen kunnen helpen. De initiatiefnemers hebben bijzondere aandacht gehad voor de 'tweevoudige slachtoffers', dat zijn personen uit de Centraal- en Oost-Europese landen die zowel slachtoffer van de nazi-onderdrukking als van het communistische regime zijn geweest. De niet-joodse slachtoffers van de nazi-vervolgung hebben eveneens op substantiële hulp kunnen rekenen.

De federale Raad ging in mei 2000 akkoord met de oprichting Stichting *Suisse solidaire*, die een kapitaal van 7 miljard Zwitserse frank kreeg, gefinancierd met het overschot van de 500 ton goud van de Zwitserse Nationale Bank. Die Stichting is vooral begaan met "de strijd tegen armoede en uitsluiting, steun aan integratie en bewustmaking, preventie van de oorzaken en strijd tegen de gevolgen van geweld, tegen overtreding van de mensenrechten en genociden, en steunt initiatieven voor een efficiënte en democratische samenleving".

1.1.2.2 De Verenigde Staten

In de Verenigde Staten zijn in mei 1997 en in juni 1998 onder leiding van Stuart Eizenstat, Amerikaans adjunct-minister van financiën, twee rapporten verschenen over "de inspanningen van de Amerikanen en de geallieerden om het goud en andere activa terug te vinden die door Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog werden gestolen of verborgen".⁴ Daarin werd soms scherpe kritiek geuit op de rol die de Europese Staten en de Verenigde Staten zelf tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben gespeeld.

Kort na de publicatie van het tweede Eizenstat-rapport hebben het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden en de Senaat de oprichting goedgekeurd van een onderzoekscommissie. Die Commissie, de *Presidential Advisory Commission on Holocaust Assets in the United States*, werd voorgezeten door Edgard Bronfman, voorzitter van het *World Jewish Congress* en werkte onder de leiding van Kenneth Klothen. Haar opdracht bestond erin te achterhalen welke het lot was van de slapende tegoeden van de slachtoffers van de judeocide en na te gaan welke rol de Verenigde Staten hebben gespeeld in de confiscatie van de bezittingen van joden. Uit de conclusies van de Commissie blijkt dat de Amerikaanse regering zich perfect heeft gekwe-

ten van haar opdracht om de gespolieerde bezittingen van slachtoffers van de judeocide terug te geven aan de Staten waar die goederen oorspronkelijk werden vervreemd, maar dat dit minder het geval was voor de individuele teruggave van bezittingen. De *Presidential Advisory Commission* heeft daarom voorgesteld een gemengd Openbare-private Stichting op te richten die verschillende vernieuwende oplossingen m.b.t. de teruggave zou voorstellen, zo bijvoorbeeld een instrument dat personen en instellingen kan helpen om de eigendom van gespolieerde tegoeden te achterhalen. Die Stichting krijgt steun van de banken, de musea en de *Library of Congress*.

1.1.2.3 Frankrijk

Frankrijk had in februari 1997 een mandaat van drie jaar gegeven aan Jean Mattéoli om samen met anderen een onderzoek in te stellen naar de omvang van de spoliaties van de joden, met name in diverse openbare instellingen, zowel financiële (*Caisse des Dépôts et Consignations*) als culturele (Nationale Musea, die tal van kunstwerken met het MNR-etiket in hun bezit hebben (MNR = *Musées Nationaux de Récupération*), collecties die na de oorlog werden gerecupereerd). Het Eindrapport dat in april 2000 aan de Franse regering werd overhandigd, bevatte een paar belangrijke conclusies : de omvang van de spoliatie werd op 5,5 miljard FRF geraamd. Daar minder dan 10 % van de financieel gespolieerden een aanvraag tot terugbetaling had ingediend, adviseerde de Commissie Mattéoli om de slapende tegoeden aan de door de joodse gemeenschap opgerichte *Fondation pour la Mémoire* te storten. Het gaat om 2,3 miljard FRF (1,4 miljard afkomstig van de Staat, 700 miljoen van de banken, 185 miljoen van de *Caisse de Dépôts*, 70 miljoen van verzekeraars). De opdracht werd in april 2000 deels overgedragen aan de Commissie Draï die belast werd met het onderzoek naar de individuele aanvragen om teruggave van bezittingen.

In november 1999 stelde de Franse regering daarenboven een eerste gebaar van symbolische schadevergoeding aan de wezen van gedeporteerde joden.

1.1.2.4 De Bondsrepubliek Duitsland

Ook het project dat in februari 1999 door de Bondsrepubliek werd aangenomen ter schadeloosstelling van de dwangarbeiders onder het nazi-regime, kan als een symbolisch gebaar worden beschouwd. De onderhandelingen werden door de regering aangevat, en werden gevoerd samen met banken en verzekeringsmaatschappijen en zeventien grote Duitse ondernemingen, waaronder Volkswagen, Siemens, Krupp, IG Farben. De uiteindelijke vereffening sloeg op een totaalbedrag van 10 miljard Deutsche Mark, voor de helft afkomstig van de Bondsregering en voor de helft uit de privé-sector.

Met de behandeling van de problematiek van de dwangarbeid was de zaak van de oorlogsspoliatie niet langer een uitsluitend joodse aangelegenheid. In genoemd ontwerp gaf de regering van Gehrard Schröder ook de

toestemming om eindelijk de dossiers te openen die niet onder de Duitse Bondswetten m.b.t. de *Wiedergutmachung* van 1953 en 1957 vielen.⁵

1.1.2.5 Nederland

Verschiedende commissies hebben zich gebogen over het oorlogsverleden van Nederland.

- De Commissie van Kemenade kreeg in maart 1997 de opdracht om een onderzoek te doen naar de buitenlandse banken en m.b.t. het teruggavebeleid na de oorlog. Er werd heel weinig aandacht aan individuele gevallen besteed.
- De Commissie Van Galen boog zich over het lot van de bezittingen in voormalig Nederlands Indië die ten dele door de Japanners in beslag waren genomen. In de Kamers werd de oprichting goedgekeurd van een Stichting met een kapitaal van 250 miljoen NLG.
- De Commissie Ekkart deed een onderzoek naar de kunstwerken die na de oorlog weer opdoken en in bewaring werden gegeven bij de Stichting Nederlands Kunstbezit.
- De Commissie Kordes, opgericht in december 1997, had bijzonder veel aandacht voor het lot van de vermogens die via de bank Lippmann-Rosenthal (LIRO) zijn gepasseerd.
- De Begeleidingscommissie Onderzoek Financiële Tegoeden WOII, ook de Commissie Scholten genoemd naar de voorzitter ervan, besloot om de omvang en de aard te onderzoeken van de diverse categorieën financiële tegoeden die eventueel konden worden opgeëist. Haar rapport, dat in december 1999 werd voorgelegd, onderstreepte de georganiseerde manier waarop de banken zich ten nadele van de slachtoffers van de judeocide hadden verrijkt.

Korte tijd voor de overhandiging van dit rapport hadden de banken en de Beurs van Amsterdam onderhandelingen aangevat met het Centraal Joods Overleg (CJO) dat de verschillende joodse organisaties in Nederland vertegenwoordigt; in juni 2000 leidde dit tot een akkoord over een schade-loosstelling van 314 miljoen NLG. Daarbij kwamen nog 400 miljoen NLG die door de overheid werden gedeblokkeerd, evenals een som van 50 miljoen, afkomstig van een akkoord dat reeds in 1999 tussen het Verbond der Verzekeraars en het CJO werd afgesloten over de vereffening van de levensverzekeringen van de slachtoffers van de judeocide.

Den Haag heeft ten slotte ook aan de Sinti en de Roma gedacht. Doordat zij geen archieven hadden, kwamen de zigeuners niet in aanmerking voor het teruggavebeleid na de oorlog. Uiteindelijk werd hun dertig miljoen NLG toegekend.

1.1.2.6 Andere initiatieven

Ook elders in Europa werden er initiatieven genomen : Zweden, Portugal, Oostenrijk, Noorwegen enz., hebben ook getracht om hun verleden op te helderen. De Republiek Oostenrijk heeft in 1996 een achtduizend werken

verkocht, waarvan de opbrengst aan de joodse gemeenschap werd gegeven. Die landen zijn slechts voorbeelden van de maatregelen die overal in de wereld werden genomen om in het reine te komen met de gevolgen van de judeocide.

1.1.3 De internationale conferenties

De problematiek van het door de nazi's gestolen goud en de verdeling ervan na de oorlog bereikte in 1997 een hoogtepunt. De Britse Labour-regering sloot zich bij de grieven van parlementslid Greville Janner aan en stelde voor om een conferentie over dat goud te organiseren. Deze ging door in Londen, in december 1997. De onthullingen over het roven van goud maakten indruk. Het gastland besliste om een internationaal fonds op te richten om de overlevenden van de nazi-vervolgingen te helpen en te vergoeden, het *Nazi Persecutee Relief Fund*. Het Verenigd Koninkrijk werd daarin gevolgd door een vijftiental naties. De Verenigde Staten storten 25 miljoen USD. België droeg vrijwillig bij, voor een bedrag van één miljoen USD.

Na Londen volgden er nog andere conferenties : eerst in Washington, in december 1998, waar 44 regeringen bijeen kwamen. De conferentie bouwde voort op de conclusies van Londen, en de verschillende nationale commissies en initiatieven wisselden er hun standpunten uit. De aandacht ging vooral naar de kunstwerken die van de nazi-slachtoffers werden gestolen en in het bezit zijn van musea of particulieren, en naar het probleem van de schadeloosstelling van de joden in Oost-Europa. Rusland verklaarde er zich bereid om zijn archieven over gestolen kunst open te stellen. De conferentie was ten slotte ook een gelegenheid om te wijzen op de oprichting, twee maanden eerder, van een Internationale Commissie ter uitkering van de levensverzekeringsspolissen, voorgezeten door Lawrence Eagleburger.⁶

Het Internationaal Forum dat in januari 2000 in Stockholm werd gehouden en de Internationale Conferentie over de culturele goederen (die tijdens de judeocide werden gespolieerd), die in oktober 2000 in Vilnius plaatsvond, wijzen erop dat dit werk van 'herinnering' nog lang niet is voltooid.

1.2 De oprichting van de Studiecommissie en de evolutie van de juridische context⁷

1.2.1 De aanleiding

In het licht van de reeds beschreven internationale context, werd ook in België de noodzaak aan gevoeld een onderzoek in te stellen naar de omstandigheden waarin de bezittingen van de joodse bevolking gedurende de oorlogsjaren 1940-1945 werden gespolieerd en na te gaan in hoeverre achtergelaten bezittingen en tegoeden nog konden worden opgespoord.

Op 3 maart 1997 gaf de Eerste Minister daaromtrent de volgende persmededeling vrij :

“De Oud-gouverneur van de Nationale Bank van België, de heer J. Godeaux, wordt de voorzitter van een Belgische Studiecommissie die in ons land een onderzoek zal moeten instellen naar de door de joodse gemeenschap achtergelaten goederen ten tijde van de deportatie van de joden tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De heer J. Godeaux kreeg van de regering de opdracht m.b.t. de werking van deze Studiecommissie de nodige contacten te leggen inzake de problematiek en voorstellen te doen inzake haar samenstelling en haar opdrachten.

De oprichting van deze Studiecommissie werd principieel beslist door de Ministerraad en bevestigd door Eerste Minister Jean-Luc Dehaene tijdens een onderhoud deze week tussen de Belgische regering en de Belgische afdeling van de *World Jewish Restitution Organisation* (inmiddels omgevormd tot de Nationale Commissie van de Joodse Gemeenschap van België voor de Restitutie). Deze organisatie ijvert reeds jaren om de door de joodse gemeenschap ten gevolge van de oorlog verloren gegane goederen terug te krijgen”.

1.2.2 **De oprichting : het Koninklijk Besluit van 6 juli 1997**

Op 6 juni 1997 reeds kon de heer Jean Godeaux bij de Eerste Minister verslag uitbrengen over de contacten die hij snel en doeltreffend had tot stand gebracht en voorstellen formuleren in verband met het mandaat en de werkingsmodaliteiten van de op te richten commissie.

Kort daarop op 6 juli 1997, werd de Studiecommissie bij Koninklijk Besluit formeel opgericht. Het Koninklijk Besluit trad in werking op 12 juli, dag van de publicatie in het Belgisch Staatsblad. De Studiecommissie hield haar installatievergadering op 15 juli 1997. Haar officiële benaming luidde eerst ‘Studiecommissie aangaande het lot van de door de leden van de joodse gemeenschap in België achtergelaten bezittingen bij hun deportatie tijdens de oorlog 1940-1945’.

Bij Koninklijk Besluit van 28 oktober 1997 werd deze benaming naderhand gewijzigd tot ‘Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945’. Het onderzoeksmandaat van de Studiecommissie werd hierdoor om evidente redenen gepreciseerd en verruimd : de opzoekingen dienden betrekking te hebben op alle leden van de joodse gemeenschap van België, al dan niet gedeporteerd, en op alle verdwenen geplunderde of achtergelaten bezittingen. De opdracht van de Studiecommissie werd als volgt bepaald : “... alle opzoekingswerk (te) verrichten om opheldering te brengen over het lot van de in die omstandigheden achtergelaten bezittingen en de regering daarover verslag uit te brengen binnen de twee jaren die volgen op haar oprichting”.

De Studiecommissie telde aanvankelijk twaalf leden, waarvan drie vertegenwoordigers van de joodse organisaties in België, aantallen die bij

het genoemde Koninklijk Besluit van 28 oktober 1997 werden uitgebreid tot respectievelijk dertien en vier.

De werkingskosten van de Studiecommissie werden ten laste gelegd van de begroting van de Eerste Minister. De leden van de Studiecommissie en de deskundigen die aan haar werkzaamheden zouden deelnemen dienden de vertrouwelijkheid te eerbiedigen van de persoonlijke inlichtingen die zouden ingewonnen worden.

Tenslotte kreeg de Studiecommissie het recht via haar voorzitter van alle openbare diensten of financiële instellingen mededeling te eisen van inlichtingen of documenten op te vragen die voor haar opdracht nuttig zouden blijken.

Op 30 juni 1998 keurde de Studiecommissie een eerste Tussentijds Verslag aan de regering goed. Daarin werd essentieel gepleit voor, enerzijds, het aanwerven van bevoegd personeel en, anderzijds, voor het uitbouwen van een databank om de persoonlijke gegevens te kunnen verwerken van de slachtoffers van de anti-joodse maatregelen van de bezettingsjaren.

De regering is op 17 juli 1998 positief op deze vragen ingegaan.

1.2.3 Een nieuwe basis voor de Studiecommissie : de Wet van 15 januari 1999

De nieuwe werkingsmogelijkheden die aan de Studiecommissie werden geboden en, meer bepaald, de principiële toelating om bepaalde persoonsgegevens in een databank op te slaan en deze na te trekken bij het Rijksregister van de natuurlijke personen, leidden tot de vraag in hoeverre zou worden gehandeld in overeenstemming met de Rijksregisterwet van 8 augustus 1983 en met de Wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer.

In een advies van 26 augustus 1998 had de Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer er reeds op gewezen dat, met name, de toegang tot het Rijksregister alleen bij wet of decreet kan worden verleend. De evolutie in werkmethode en -middelen van de Studiecommissie stelde derhalve het Koninklijk Besluit van 6 juli 1997 als juridische grondslag van haar werkzaamheden in vraag. In deze omstandigheden, kwam het parlementair initiatief tot stand dat tot de Wet van 15 januari 1999 heeft geleid. De Studiecommissie kreeg, met terugwerkende kracht tot op datum van haar oprichting, een wettelijke basis en het Koninklijk Besluit van 6 juli 1997 werd opgeheven.

Op grond hiervan kreeg de Studiecommissie het ontegensprekelijke recht gevoelige persoonsgegevens, inzonderheid met betrekking tot afkomst en ras, te verwerken binnen het kader van haar bij wet voorgeschreven opdrachten. Zij diende evenwel alle andere bepalingen van de Wet van 8 december 1992 na te leven, d.w.z. dat zij van de verwerking kennis moest geven aan de Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en alle schikkingen moest treffen om de materiële veiligheid van de gegevens te waarborgen.

De Studiecommissie moet de ingewonnen persoonsgegevens bij het einde van haar werkzaamheden ter beschikking stellen van de regering, die over de verdere bestemming ervan zal beslissen na het advies van de Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer te hebben ingewonnen. De Wet van 15 januari 1999 heeft daarenboven expliciet aan de Studiecommissie de toegang tot het Rijksregister verleend en maakt het haar mogelijk het identificatienummer van dat register te gebruiken. Deze wettelijke bepaling was essentieel, aangezien de Rijksregisterwet van 8 augustus 1983 de toegang alleen openstelt voor de overheid en voor de instanties naar Belgisch recht met een opdracht van algemeen nut, terwijl de Studiecommissie tot geen van deze beide categorieën behoort.

Het Koninklijk Besluit van 19 maart 1999 legde de modaliteiten vast volgens dewelke de Studiecommissie van het haar toegekende voorrecht gebruik kon maken. Zo kon de Commissie enkel over die gegevens beschikken die onontbeerlijk waren voor de uitoefening van haar opdracht : naam en voornamen, geboorteplaats en -datum, geslacht, nationaliteit, hoofdverblijfplaats, plaats en datum van overlijden en burgerlijke stand. Zij mochten alleen ter uitvoering van die opdracht worden aangewend en niet worden medegedeeld aan derden, onverminderd het recht in contact te treden met de personen, of hun rechthebbenden, op wie de gegevens betrekking hebben. Ook gold het verbod op externe mededeling niet t.a.v. bepaalde overheden die aan de Studiecommissie in het kader van het onderzoek nuttige gegevens dienden te bezorgen. Daarenboven werd de toegang tot het Rijksregister en de mogelijkheid het identificatienummer ervan te gebruiken uitdrukkelijk beperkt en alleen toegestaan aan de voorzitter en aan de leden van de Studiecommissie die hij zou aanwijzen, enerzijds, aan de historici en de ambtenaren van niveau 1 die de Diensten van de Eerste Minister en andere ministeries ter beschikking van de Studiecommissie stelden, anderzijds.

De Wet van 15 januari 1999 heeft eveneens de bevoegdheid van de Studiecommissie versterkt om "door toedoen van haar voorzitter, bij alle openbare overheden alsook bij alle instellingen voor privaatrecht mededeling (te) verkrijgen van alle gegevens en stukken die nuttig zijn voor de tenuitvoerlegging van haar opdracht". Om deze bepaling kracht bij te zetten, werd gevangenisstraf voorzien voor eenieder die inlichtingen die de Studiecommissie kon gebruiken bij het vervullen van haar opdracht, doet verdwijnen, vernietigt, naar het buitenland overbrengt of de raadpleging ervan bemoeilijkt.

Het in uitvoering van de Wet van 15 januari 1999 genomen Koninklijk Besluit van 28 februari 1999 herneemt de nuttige bepalingen van de vroegere Koninklijke Besluiten van 6 juli en van 28 oktober 1997 die met terugwerkende kracht werden opgeheven. Het voegt daar evenwel een belangrijke bepaling aan toe : de toelating aan de Studiecommissie om personen die het slachtoffer waren van de antisemitische verordeningen actief op te sporen en daartoe, bij uitputting van alle andere mogelijkheden, de identificatiegegevens te verspreiden.

Tenslotte werd bij Koninklijk Besluit van 30 april 1999 het mandaat van de Studiecommissie met een periode van twee jaar, ingaande op 12 juli 1999, verlengd.

1.3 De samenstelling van de Studiecommissie; het personeel; de materiële middelen

1.3.1 De samenstelling van de Studiecommissie

Aanvankelijk, luidens het oprichtingsbesluit van 6 juli 1997, bestond de Studiecommissie uit 12 leden :

- een voorzitter;
- vijf hoge ambtenaren die respectievelijk, op voordracht van hun Minister, de departementen Justitie, Buitenlandse Zaken/Buitenlandse Handel/Ontwikkelingssamenwerking, Financiën, Economische Zaken, Sociale Zaken/Volksgezondheid/Leefmilieu (Dienst voor de Oorlogsslachtoffers) vertegenwoordigen;
- een emeritus magistraat;
- twee historici;
- drie vertegenwoordigers van de joodse organisaties in België.

Kort daarop, bij Koninklijk Besluit van 28 oktober 1997, werd het aantal leden opgevoerd tot dertien, door verhoging tot vier van het aantal vertegenwoordigers van de joodse organisaties. Het Koninklijk Besluit van 28 februari 1999, dat in de plaats is getreden van de twee genoemde Koninklijke Besluiten, heeft terzake niets gewijzigd.

Bij Koninklijk Besluit van 2 april 1998 werd de heer J. Godeaux als voorzitter van de Studiecommissie opgevolgd door de heer L. Buysse.

Benoemd voor de duur van de opdracht van de Studiecommissie, dienden enkele leden nochtans tijdens de bestaansperiode van de Studiecommissie om diverse redenen te worden vervangen. Voor een overzicht wordt verwezen naar Bijlage 2 bij dit verslag.

1.3.2 Het personeel van de Studiecommissie

Tot mei 1999 beschikte de Studiecommissie voor haar secretariaat over één personeelslid, ter beschikking gesteld door de Diensten van de Eerste Minister.

Ter ondersteuning van de werkzaamheden van de Studiecommissie, stelde de federale Minister van Wetenschapsbeleid, op basis van het project 'Onderzoek naar de goederen van de joden, geplunderd en achtergelaten tijdens de nazi-periode', daarenboven een onderzoeker ter beschikking van het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA).

Tenslotte kon de Studiecommissie vanaf de aanvang gebruik maken van de documentatie van de Cel ter recuperatie van goederen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in België werden geroofd (Ministerie van Economi-

sche Zaken) en rekenen op de medewerking van de deskundige die deze cel leidt.

Na verloop van tijd lieten de werkzaamheden van de Studiecommissie toe zich een beeld te vormen van de omvang van de taak die haar te wachten stond en de middelen in te schatten die nodig zouden zijn om de opdracht, door de wetgever en door de regering opgelegd, tot een goed einde te brengen. De Studiecommissie werd er derhalve toe gebracht, in haar Tussentijds Verslag van 30 juni 1998, haar personeelsbehoeften in kaart te brengen en ze aan de regering voor te leggen. Meer bepaald werd gevraagd de aanwerving te verzekeren van :

- een medewerker van universitair niveau, die onder meer zou belast worden met het beheer van de uit te bouwen databank;
- vijf vorsers/historici voor het inhoudelijk onderzoek en de actieve gegevensverwerking;
- twee administratieve medewerkers.

Op 17 juli 1998 keurde de Ministerraad deze voorstellen goed. De nodige kredieten, ook voor de aanleg van de gegevensbank en voor de installatie van een computernetwerk, werden in de Ministerraad van 13 oktober, n.a.v. de globale begrotingsaanpassing, toegekend. Voor de aanwerving van de universitaire medewerker, die op 1 januari 1999 in dienst kon treden, en van de bijkomende administratieve krachten, werden de nodige kredieten ingeschreven op de begroting van de Diensten van de Eerste Minister.

De vorsers, anderzijds, dienden te worden aangeworven binnen het kader van de Wet van 18 juli 1997 die het programma bepaalt van de aanwervingen van wetenschappelijke vorsers ten behoeve van de instellingen voor universitair onderwijs en van de federale wetenschappelijke diensten. Deze procedure hield in dat de Minister voor Wetenschapsbeleid de nodige middelen ter beschikking stelde van het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA), met dien verstande evenwel dat de aanwerving van de vijf vorsers door de Studiecommissie en volgens de criteria die zij zou bepalen zou geschieden en dat zij bij de uitoefening van hun ambt onder de exclusieve autoriteit van de Studiecommissie zouden vallen. Deze aanwervingen werden vanaf begin mei 1999 gerealiseerd.

De Studiecommissie heeft de algemene leiding van het onderzoek (dat vanaf dan concreet kon worden aangevat) en van het personeel toevertrouwd aan de heer Rudi Van Doorslaer, werkleider bij het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij en lid van de Studiecommissie.

Toen bleek dat het onderzoek naar de tijdens de oorlogsperiode verdwenen archieven en kunstwerken een heel bijzonder en gecompliceerd domein vormde, werd op initiatief van de federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden overgegaan tot de aanwerving van twee bijkomende vorsers, kunsthistorici, ten behoeve van

de Studiecommissie. Zij konden begin juni 2000 hun taak bij de Studiecommissie aanvangen.

In Bijlage 3 wordt de samenstelling van de onderzoeksploeg en van de administratieve kern van de Studiecommissie, met de wijzigingen die zij in de loop van de werkingsperiode onderging, meer in detail weergegeven. Er wordt tevens gepreciseerd met welke opdracht ieder van de vorsers zich meer in het bijzonder heeft ingelaten.

1.3.3 De materiële middelen

De administratieve zetel en het secretariaat, van de Studiecommissie was tijdens het eerste jaar van haar werkzaamheden gevestigd in de lokalen van het Herdisconterings- en Waarborginstituut, Handelsstraat 78 te Brussel. In oktober 1998 werd de zetel van de Studiecommissie overgebracht naar het Kabinet van de Eerste Minister, Wetstraat 16. De vergaderingen van de Studiecommissie werden overigens reeds sedert april van dat jaar op die plaats gehouden.

Voor het onderbrengen van de onderzoeksploeg werd beroep gedaan op de Regie der Gebouwen. In een pand gelegen aan de Bisschoffsheimlaan 38, dat voor het overige door Diensten van het Ministerie van Financiën wordt betrokken, werd een verdieping ter beschikking gesteld. De onderzoeksploeg werd er gehuisvest in voldoende ruime lokalen. De inrichting ervan, met bureaumaterialen uit de reserves van de Dienst Domeinen van het Ministerie van Financiën en de Diensten van de Eerste Minister, werd helemaal door de onderzoeksploeg verzorgd. Dat was eveneens het geval met de opbouw van het computernetwerk. De inmiddels door de informaticus van het SOMA uitgewerkte databank (de Mala Zimetbaum databank/MZDB, zie verder Hoofdstuk 1.5) werd geïmplementeerd en gevoed met de noodzakelijke basisgegevens. De budgettaire middelen daartoe werden door de regering verstrekt op basis van de door de Studiecommissie in haar Tussentijds Verslag van 30 juni 1998 uitgewerkte voorstellen.

1.4 Globaal overzicht van vier jaar werking van de Studiecommissie

1.4.1 Vergaderingen, hoorzittingen, vertegenwoordiging op internationale vergaderingen

Vanaf haar installatievergadering, op 15 juli 1997, tot op het einde van haar werkzaamheden heeft de Studiecommissie getracht een vast werkritme te behouden. Zij vergaderde, behoudens verlofperiode of bijzonder omstandigheden, om de twee weken.

Tijdens een eerste periode, met name deze waarin de Studiecommissie nog niet over een onderzoeksploeg beschikte, werd er vooral naar gestreefd een zo duidelijk mogelijk inzicht te verwerven in de te onderzoeken materie, de bronnen op te sporen die toegang zouden geven tot de te ver-

zamelen gegevens en de medewerking te bekomen van de officiële en particuliere instellingen die bij het onderzoek dienden betrokken te worden.

De lijst van de georganiseerde hoorzittingen is vrij uitgebreid :

Tabel 1 : lijst hoorzittingen

<i>Deskundigen</i>	<i>Onderwerp</i>
De heren J. Lust en N. Vanhove, medewerkers van de Cel ter recuperatie van geroofde goederen (Ministerie van Economische Zaken)	De regeling van de oorlogsschade
De heer M. Steinberg, historicus	De judeocide in België
De heer G. Aalders, historicus, verbonden aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Amsterdam)	De joodse tegoeden in Nederland
Mevrouw C. Barette, lid van de Studiecommissie, regeringscommissaris bij de Dienst Oorlogsslachtoffers	De bevoegdheid van de Dienst voor de Oorlogsslachtoffers
De heer D. De Brone, lid van de Studiecommissie, directeur-generaal bij het Ministerie van Financiën	De bevoegdheid van het Ministerie van Financiën (Registratie en Domeinen)
De heer E. Laureys, vorser bij het SOMA	De roof in de diamantsector
Mevrouw F. Sweerts, directeur van het juridisch departement van de BVB	De rol van de Belgische Vereniging van Banken
De heer W. Pluym, directeur-adjunct bij de algemene diensten van de NBB	De rol van de Nationale Bank van België (NBB)
De heren L. Roeges en J.-M. Van Cotten, medewerkers van de CBF	De rol van de Commissie voor Banken en Financieuzen (CBF)
Mevrouw V. Messine, hoofd van de juridische dienst van de CDV	De rol van de Controledienst der Verzekeringen (CDV)
Mevrouw A.-M. Verschueren, auditor-generaal bij de DCK	De rol van de Deposito- en Consignatiekas (DCK)
De heer D. Boden, jurist, verbonden aan de Sorbonne te Parijs	De juridische aspecten van de bankbedrijvigheid tijdens de bezetting
De heer H. Dumonceau de Bergendal, vroeger medewerker van de Dienst Oorlogsslachtoffers	De naoorlogse opzoeken naar verdwenen joodse bezittingen
De heer P. Lagrou, historicus, verbonden aan het <i>Institut d'Histoire du Temps Présent</i> te Parijs	De statuten van nationale erkentelijkheid in België

Mevrouw A. Webber, ondervoorzitster van de *Commission for looted art in Europe* joodse kunstwerken

---

Mevrouw S. Rechtman, Voorzitster van de vereniging Het ondergedoken kind

---

De Studiecommissie heeft, telkens dat nuttig leek, ook deelgenomen aan een aantal internationale conferenties gewijd aan de problematiek die haar eigen is.

Zij was vertegenwoordigd op :

- de Conferentie van Ascona, in oktober 1997, waaraan vertegenwoordigers deelnamen van de diverse nationale commissies die zich buigen over het lot van de geplunderde joodse tegoeden en bezittingen;
- de Conferentie van Londen, in december 1997, waar meer in het bijzonder aandacht werd besteed aan de roof van het monetaire en het niet-monetaire goud;
- de Conferentie van Washington, in juni 1998, die geleid heeft tot de oprichting van een Internationaal hulpfonds voor slachtoffers van de nazi-vervolgingen⁸;
- de *Washington Conference on Holocaust Era Assets*, einde november/begin december 1998, essentieel toegespitst op de werkzaamheden in de sectoren verzekeringen en kunstwerken;
- de Conferentie van Stockholm, in januari 2000, waar in het bijzonder de herinnering en het onderwijs op het programma stonden, maar waarbij in marge ook een gedachtenwisseling van de bij de nationale commissies betrokken vorsers werd georganiseerd;
- het *International Forum on Holocaust Era Looted Cultural Assets*, in oktober 2000 georganiseerd te Vilnius (Litouwen) en, zoals de benaming het aanduidt, gewijd aan de roof van cultuurgoederen ten nadele van joodse burgers en instellingen.

1.4.2 Tussentijdse verslaggeving aan de regering

Krachtens het Koninklijk Besluit van 6 juli 1997 was de Studiecommissie ertoe gehouden binnen de zes maanden volgend op haar oprichting een eerste Tussentijds Verslag uit te brengen. Door omstandigheden kon dit verslag pas op 30 juni 1998 neergelegd worden. Het werd in Ministerraad van 17 juli daaropvolgend goedgekeurd.

Er dient voor ogen te worden gehouden dat in juni 1998 de Studiecommissie nog steeds werkte met een uiterst beperkte ondersteuning aan middelen en personeel. Inhoudelijk was dit eerste verslag beperkt tot :

- een overzicht van de voorbije werkzaamheden;
- een uiteenzetting van het reeds verworven inzicht in het economisch plunderingsproces tijdens de bezettingsperiode en in de structuur van het rechtsherstel na de bevrijding;

- een opgave van de archiefbronnen waarover de Studiecommissie voor haar opsporingen kan beschikken.

In dit eerste Tussentijds Verslag is de Studiecommissie uitvoerig ingegaan op de planning van haar verdere werkzaamheden en heeft zij er de regering op gewezen dat de omvang van de opgelegde taak en de vaste wil die tot een goed einde te brengen er haar toe verplichtten de nodige materiele middelen aan te vragen met het oog op :

- het aanleggen van een databank van de slachtoffers van de anti-joodse verordeningen - toen reeds op ± 60.000 personen geschat - met mogelijkheid de namen van deze personen te verbinden met de resultaten van het onderzoek naar de goederen;
- de aanwerving van het nodige personeel, meer bepaald van een universitair medewerker voor o.m. het beheer van de databank, van vijf vorsers/historici en van twee administratieve medewerkers;
- het ter beschikking stellen van de nodige lokalen voor het onderbrengen van de databank en van het personeel.

Zoals reeds vermeld, heeft de Ministerraad deze vragen integraal ingewilligd.

Een kort, doelgericht verslag werd op 15 september 1999 aan de regering gericht naar aanleiding van de ontwerpverklaring die de vertegenwoordigers van de Belgische banksector in de vergadering van 13 juli van de Studiecommissie hadden toegelicht. Deze ontwerpverklaring, waarop in dit verslag later wordt teruggekomen, werd door de Studiecommissie ervaren als een positief gegeven voor de verdere samenwerking met de banksector en als een concrete stap naar de teruggave van de verschuldigde tegoeden aan de individuele rechthebbenden, c.q. naar de besteding van de tegoeden "in het belang van de joodse gemeenschap van België" wanneer geen rechthebbenden meer zouden gevonden worden.

Een volgend Tussentijds Verslag werd door de Studiecommissie op 5 oktober 1999 goedgekeurd en op 8 oktober aan de regering voorgelegd. Het verslag van 5 oktober gaat dieper in op de nieuwe juridische basis die de Studiecommissie door de Wet van 15 januari 1999 had gekregen en op de aanwending van de aanvullende middelen die haar ter beschikking werden gesteld.

Voor het eerst, amper vier maanden na het aanwerven van de vorsers, kon de Studiecommissie een verslag voorleggen dat betrekking had op de zes sectoren van het onderzoek : de financiële sector, de vastgoedsector, de levensverzekeringen, de bedrijven, de diamantsector en de kunstwerken en cultuurgoederen. Voor elk van deze sectoren werden de resultaten van vier maanden onderzoek aangevuld met de afbakening van de verdere onderzoeksperspectieven.

Vanaf die periode reeds kreeg de onderzoeksploeg spontane aanvragen om informatie of onderzoek vanwege slachtoffers van de jodenvervolgging tijdens de oorlogsperiode, of van nabestaanden daarvan. Zoals toen

reeds in de besluiten van het Verslag werd voorspeld, is het aantal later nog sterk toegenomen. Dit Eindverslag gaat daarop verder nog in.

1.4.3 De onderzoeksgidsen

Naarmate het terrein verder werd verkend en de materie werd uitgediept, hebben de vorsers een aantal bevindingen gebundeld in onderzoeksgidsen, die aan de Studiecommissie werden voorgelegd en tijdens de zittingen werden besproken.

Zij werden, volgens de taalrol van de vorser, in het Nederlands of in het Frans opgesteld. Zij werden niet vertaald.

- Tussentijdse onderzoeksgids m.b.t. de joodse goederen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog (Fanny Coeckelbergh) 20.05.1999
- Onderzoeksgids van de financiële instellingen van WO II tot vandaag (Eva Kongs) 20.05.1999
- *Guide de recherches sur les compagnies d'assurance sur la vie de 1940 à nos jours* (Alain Kapper) 25.06.1999
- *Office des Séquestre. Index des notes de services de 1945 à 1961* (Anne Godfroid) 30.08.1999
- De vereffening van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (Rudi Van Doorslaer) 20.10.1999
- Joods vastgoed in België : roof en restitutie (1940-1963) (Fanny Coeckelbergh) 31.01.2000
- Opsporing van nabestaanden van Holocaustslachtoffers (Eva Kongs) 14.02.2000
- *Les entreprises juives* (Alain Kapper) 07.03.2000
- Spoliation financière. Etude d'un cas particulier : la "Société belge de Banque" (1945-1965) (Anne Godfroid) 21.03.2000
- *La Möbelaktion* (Johanna Pezechkian) 04.09.2000
- *Société française de Banque et de Dépôts. Liste de comptes restitués aux banques sans intervention du titulaire* (Collectief) 04.10.2000
- *De Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg en de bibliotheekroof in België (1940-1943)* (Jacques Lust) 30.10.2000
- Door de DER afgestane cultuurgoederen aan Belgische culturele instellingen (Jacques Lust) 06.12.2000
- *Le travail obligatoire des Juifs dans le Nord de la France : Historique et Salaires* (Anne Godfroid) 01.2001
- Aantal filialen en geografische spreiding banken in 1939 (Veerle Vanden Daelen) 02.2001

1.5 Methode en evolutie van het onderzoek

Over de algemene aspecten van de judeocide tijdens de Tweede Wereldoorlog in België was bij de aanvang van dit onderzoek reeds heel wat wetenschappelijk studiewerk voorhanden. In het bijzonder kan hier verwezen worden naar het diepgravend onderzoek van historicus Maxime Steinberg (cf. Bibliografie). M.b.t. de spoliatie van de goederen (in deze tragedie, om

overigens voor de hand liggende redenen, lang als een 'nevenaspect' gezien) bleken evenwel slechts de grote lijnen gekend; daarenboven steunden die grote lijnen uitsluitend op Duitse documenten. Het was bijgevolg aangewezen bij dit onderzoek van nul te starten, gewoon de elementaire vragen te stellen die zich opdrongen, en steunend op die onderzoeksvragen een eigen onderzoeksmethode uit te werken en prioriteiten te bepalen.

1.5.1 De onderzoeksvragen

De basisvraag bij deze studie luidde : m.b.t. welke personen en welke goederen zou dit onderzoek worden uitgevoerd ? Wat de personen betreft kon het antwoord slechts zijn : deze personen die tijdens de bezetting van het Belgische grondgebied 1940-1944 het slachtoffer waren van de antisemitische verordeningen uitgevaardigd door de Duitse bezetter. Deze verordeningen troffen de slachtoffers zowel in hun persoon als in hun bezittingen. Als gevolg van deze verordeningen werden hun goederen, hoewel niet steeds op een uniforme wijze, gespolieerd.

Deze eerste vraag leidde naar een tweede vraag : welke van deze gespolieerde goederen kwamen naderhand niet terug in het bezit van de rechtmatige eigenaars of van hun rechthebbenden ? Het was bijgevolg voor het onderzoek primordiaal dat (1) deze joodse bevolking gekend was en dat er (2) een verband werd gelegd met haar gespolieerde, respectievelijk niet geretourneerde, goederen.

Om deze vragen te beantwoorden moest onderzoek uitgevoerd worden zowel m.b.t. de bezettingsperiode, als m.b.t. de onmiddellijke naoorlogse periode en de nasleep van dit dossier tot op de dag van vandaag. Dit onderzoek moest worden uitgevoerd zowel bij de overheidsdiensten die in deze materie zijn tussengekomen (of nog tussenkomen), als bij de diverse private instellingen uit de financiële sector en de verzekeringsondernemingen.

1.5.2 De Mala Zimetbaum Databank

Om te komen tot een identificatie van de joodse bevolking uit die periode werd, in samenwerking met de informaticus van het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA), de Mala Zimetbaum Databank (MZDB) aangemaakt.⁹ De doelstelling van deze databank was het mogelijk te maken personen ondubbelzinnig te identificeren, hun adressen op te zoeken, familierelaties na te gaan en verbanden te leggen met hun gespolieerde goederen.¹⁰

Als basis voor de MZDB werden gegevens van de originele steekkaarten ingevoerd (de zogenaamde *Fichier* Hasselt) die door de Duitse politie werden aangelegd met het oog op de deportatie van de joodse bevolking uit de Dossinkazerne in Mechelen naar Auschwitz.¹¹ Een deel van deze gegevens, m.b.t. de 25.457 personen die uit Mechelen naar Auschwitz werden gedeporteerd, kon worden overgenomen van de databank die inmiddels door het Joods Museum voor Deportatie en Verzet was aangelegd. De resterende ca. 32.000 steekkaarten, m.b.t. personen die uit Frankrijk werden ge-

deporteerd (Drancy nabij Parijs) en de personen die niet werden gedeporteerd, werden door toedoen van de Studiecommissie verwerkt. Telkens werden de naam, voorna(a)m(en), eventueel alias, geboorteplaats en -datum en informatie m.b.t. deportatie, ingevoerd.

In een later stadium werden daar de namen aan toegevoegd van personen die zich niet lieten registreren in België tijdens de bezetting of helemaal niet in België aanwezig waren tijdens de oorlog (en om die redenen dus niet in de steekkaarten voorkomen), maar wel degelijk slachtoffer werden – in hun persoon en/of hun bezittingen – van de antisemitische verordeningen die in België werden uitgevaardigd. Sommige van deze personen werden uit andere bezette landen gedeporteerd en omgebracht. Deze namen kwamen aan de oppervlakte in de loop van het onderzoek in de archieven van de Duitse roofadministratie, maar tevens in de naoorlogse archieven van de Belgische overheid en de financiële instellingen en verzekeringsmaatschappijen.

Aan deze persoonsgegevens werd systematisch informatie gekoppeld over de bezittingen. Telkens in de archieven van de Duitse roof, in de naoorlogse archieven van de Belgische overheidsadministratie (hoofdzakelijk Dienst van het Sekwester) of van private instellingen (verzekeringsmaatschappijen en banken) een persoon met een bepaald bezit kon worden verbonden, werd die informatie ingevoerd.

Uiteindelijk verzamelde de MZDB van de Studiecommissie bij het afsluiten van haar onderzoekswerkzaamheden gegevens m.b.t. 70.000 personen.

Dit cijfer bevestigt wat wetenschappelijke studies reeds hadden uitgewezen. De verplichte registratie van de joodse bevolking ouder dan 15 jaar in 1940 had het cijfer 42.642 opgeleverd. Wanneer dit cijfer wordt geëxtrapoleerd naar de volledige bevolking, en daar twee groepen worden bijgeteld, een groep die in Franse kampen was opgesloten (een 6.000 tot 8.000 joden, vluchtelingen uit het Groot-Duitse Rijk, die in de meidagen door de Belgische overheden waren aangehouden en naar Frankrijk gedeporteerd) en een groep die zich nooit inschreef, dan lijkt een totaal van 65.000 in België (en sinds mei 1940 in Frankrijk) en 5.000 daarbuiten (d.w.z. die wel nog een spoor, in de vorm van goederen, in België hadden achtergelaten, maar er in mei 1940 niet meer verbleven) een realistische weergave.

Deze joodse bevolking was bijzonder heterogeen en was tot de eeuwwisseling weinig talrijk. De meeste onder hen kwamen uit Nederland, Duitsland en Frankrijk en, vanaf 1880, uit Oost-Europa en uit het Ottomaanse Rijk. Deze kleine groep migranten integreerde snel en velen onder hen verwierven het Belgische staatsburgerschap. Hun beroepsactiviteiten waren zeer uiteenlopend; zij situeerden zich in belangrijke mate onder de vrije beroepen, maar ook in de handels- en banksector; tal van hen bleken leurers, kleinhandelaars, diamantarbeiders te zijn, enkele tientallen waren zelfs veehandelaar. Na de eeuwwisseling steeg het aantal joodse migranten, vooral uit Oost-Europa aanzienlijk; in 1914 werd het aantal joden in België op 40.000 geschat. Pas in de jaren twintig kan de joodse immigratie evenwel

massaal worden genoemd. Bij de invoering begin de jaren dertig, als gevolg van de grote economische crisis, van restrictieve maatregelen inzake migratie, hadden zich ongetwijfeld reeds een 65.000 joden in het land gevestigd. Op het einde van de jaren dertig vonden naar schatting 25.000 – in overwegende mate klandestiene – vluchtelingen uit het *Reich* een tijdelijk onderkomen in België. De meerderheid van de Oost-Europese migranten (wellicht voor de helft uit Polen afkomstig) die in de jaren twintig naar België kwamen, vond werk in de tertiaire sector en in de kleinschalige artisanale luxegoederenrijverheid (confectie, diamant, lederwaren). Zij vestigden zich, in tegenstelling tot de andere migratiegroepen in die periode (Italianen en Polen), voornamelijk in de grote stedelijke agglomeraties Brussel en Antwerpen en in mindere mate in Luik, Gent en Charleroi.

1.5.3 De onderzoeksdomeinen

Het onderzoek viseerde 6 sectoren : de financiële sector, het onroerend goed, de levensverzekeringen, de bedrijven, de diamant- en de kunst- en cultuursector.

M.b.t. de meubelen en de huisraad (waarvan de roof vrij systematisch genoemd kan worden) werd een globaal onderzoek uitgevoerd, maar werd geen gedetailleerde inventaris opgemaakt van de gespolieerde goederen per persoon of familie. Bijna steeds werden deze goederen in het kader van de zogenaamde *Möbelaktion* naar Duitsland afgevoerd. De mogelijkheid om deze te recupereren leek de Studiecommissie onbestaand. Daarnaast werd (aan slachtoffers die daarvoor een geldige aanvraag indienden), in de loop van de jaren zestig, voor de geroofde huisraad een forfaitaire vergoeding uitgekeerd door de Duitse Staat in het kader van de *Wiedergutmachungswetgeving* (BRüG-wet van 1957). Om die reden werd besloten dat de Studiecommissie deze sector (ondanks de vaak grote emotionele en symbolische waarde) slechts globaal zou behandelen.

Dit illustreert de pragmatische benadering van het globale dossier door de Studiecommissie. Er werd wel systematisch onderzoek verricht naar de historische context van de spoliatie in alle sectoren, maar meer doorgedreven en geïndividualiseerd onderzoek werd slechts uitgevoerd daar waar geredelijk kon aangenomen worden dat er vandaag nog goederen of tegoeden konden worden gerecupereerd of vergoed. Zo werd globaal onderzoek uitgevoerd naar de ‘ontjoodsing’ of ‘ariërisering’ van het bedrijfsleven tijdens de oorlog, maar werd geen geïndividualiseerde studie uitgevoerd naar de diverse bedrijven afzonderlijk en naar de wijze waarop deze bedrijven na de bevrijding al dan niet opnieuw konden opstarten. Er dienden zich in feite twee sporen aan in het onderzoek naar de spoliatie in de sector bedrijven. In het eerste spoor werd het bedrijf vereffend tijdens de bezetting en kon de opbrengst van de verkoop van de goederen (vastgoed, voorraden, handelsfondsen) gelokaliseerd worden in de financiële sector. Indien er bijgevolg nog bestaande tegoeden te situeren waren, bevonden die zich daar en werden ze daar ook effectief opgespoord. Een tweede spoor was eenvoudig het herstel in rechten van de joodse eigenaar(s) van de be-

drijven op basis van de Besluitwet van de Belgische regering in Londen van 10 januari 1941. Verliezen allerhande, geleden als gevolg van het Duits beheer tijdens de bezetting, konden vandaag moeilijk nog berekend, laat staan gerecupereerd worden. Wel kon met precisie in kaart gebracht worden wat er aan beheerskosten werd aangerekend en naar Duitsland getransfereerd.

Naast de sector bedrijven werd de diamant aan een specifiek onderzoek onderworpen. Het ging hierbij om een sector met eigen economische regels, waarin de joodse bevolking bijzonder sterk vertegenwoordigd was. De 'ontjoodsing' van de diamantsector, de spoliatie van de joodse diamantairs en de naoorlogse recuperatie- en herstelmaatregelen vormden daarom onderscheiden entiteiten in dit onderzoek.

Bleven nog vier sectoren over : de financiële sector, de levensverzekeringen, de kunst- en cultuursector en het onroerend goed. Beginnen wij met die laatste sector. Er werd doorgedreven onderzoek uitgevoerd zowel in de Duitse bronnen van het beheer tijdens de bezetting van het joods onroerend goed, als in de naoorlogse Belgische vereffening daarvan (via de rechtbanken en de voorlopige beheerders, eensdeels, en de Diensten van het Sekwester en de Administratie van Registratie en Domeinen, anderdeels). Ook werd nagegaan welke de achtergrond was van de 'verplichte' verkoop (wegens niet betaling van een hypotheekschuld) van joods onroerend goed tijdens de bezetting. Telkens werden de gegevens m.b.t. het bezit van onroerend goed gekruist met de MZDB.

Ook in de kunst- en cultuursector werd in wezen dezelfde methode gehanteerd. Gegevens m.b.t. de roof, getrokken uit Duitse bronnen, werden in de *Jewish cultural Assets Belgium*-databank samengebracht met gegevens uit de archieven van de Dienst Economische Recuperatie m.b.t. de naoorlogse recuperatie van kunstobjecten. Voor de creatie van de *Jewish cultural Assets Belgium*-databank kon de Studiecommissie beroep doen op de steun van de Cel ter recuperatie van geroofde goederen van het Ministerie van Economische Zaken. Deze databank laat toe gegevens te kruisen m.b.t. het kunstwerk of object, de kunstenaar, de collectie en de roof. Zoals voor de andere goederen werden deze data gekruist met de MZDB om de joodse eigenaars van de objecten met precisie te identificeren. Er werden 4.200 beschrijvingen van objecten in de databank ingevoerd. Een systematische enquête in de Belgische musea en culturele instellingen vervolledigde het onderzoek in deze sector.

In de sector levensverzekeringen bleek de tussenkomst van de bezetter marginaal te zijn geweest. Om die reden was het des te belangrijker de niet-uitbetaalde contracten 'leven' te kunnen inventariseren. In samenwerking met de Beroepsvereniging der Verzekeringsondernemingen werden de verzekeraars aangezocht om lijsten aan te leveren van titularissen van niet uitbetaalde contracten 'leven' sinds de Tweede Wereldoorlog. Ook werden zij om inlichtingen verzocht over de bewaring en volledigheid van hun archieven of andere, eventueel geïnformatiseerde, instrumenten die als basismateriaal hadden gediend om deze lijsten in Excel-bestanden te verwerken. Deze bestanden werden door de Studiecommissie gekruist met de

MZDB. Door de onvolledigheid van het bronnenmateriaal, inventariseerde dit resultaat evenwel slechts een deel van de niet-uitbetaalde contracten. Daarom werd daarnaast eveneens een macro-economische doorlichting van de sector anno 1938/1939 geplaatst, mede steunend op het onderzoek dat reeds door de *International Commission on Holocaust Era Insurance Claims* (ICHEIC) was uitgevoerd. Dit onderzoek houdt rekening met een reeks parameters van economische, sociale en culturele aard, die allen op één of andere manier in overweging kunnen genomen worden.

De financiële sector vormt de achillespees van dit onderzoek. Minder dan andere bevolkingsgroepen was de joodse bevolking, om historische redenen, geneigd te beleggen in onroerend goed. Alle andere spaarvormen, die zo goed als steeds de financiële sector betreffen (met uitzondering van de diamant), waren bij de joodse bevolking in België op dezelfde wijze verspreid als bij de doorsnee Belgische bevolking.¹² Het belang van de financiële sector voor het onderzoek wordt nog groter wanneer men rekening houdt met de politiek van de bezetter die erin bestond alle types van bezittingen in de mate van het mogelijke in liquide middelen om te zetten. Daarom besloot de Studiecommissie, in samenspraak met de Belgische Vereniging van Banken, de financiële instellingen te verzoeken haar lijsten te bezorgen van titularissen van 'slapende' tegoeden (van deposito's, effectenrekeningen en objecten allerhande in kluisen) die zo mogelijk teruggingen tot de onmiddellijke naoorlogse periode. De archieven bleken op dit terrein evenwel erg onvolledig te zijn. In bepaalde gevallen werden daarom ook lijsten van anno 2001 'slapende' of niet opgevraagde tegoeden aangeleverd. Deze lijsten werden, meestal in aanwezigheid van een vertegenwoordiger van de betrokken instelling, met de MZDB gekruist. Daarnaast werden systematisch gegevens van het Duitse beheer van de joodse goederen (de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, zie verder) en van de naoorlogse vereffening van het Duitse beheer (door de Dienst van het Sekwester) in de MZDB ingevoerd. Ook informatie van de bank waar de joodse financiële tegoeden op bevel van de bezetter werden samengebracht, de *Société française de Banque et de Dépôts*, werd systematisch verwerkt. Op deze wijze kon de zeer onvolledige informatie van de financiële instellingen m.b.t. de 'slapende' tegoeden uit de naoorlogse periode enigszins worden aangevuld. Tenslotte werd, net als voor de levensverzekeringssector, steunend op de archieven van de Commissie voor Bank- en Financieuzen een macro-economische studie gedaan van de Belgische banksector tussen 1938 en 1942. Ook in de financiële sector zullen er bijgevolg meerdere parameters in rekening moeten worden gebracht om tot een enigszins volledig beeld te komen.

Uiteindelijk leidden deze 6 onderzochte sectoren naar 3 types van instellingen waar gespolieerde, respectievelijk niet geretourneerde, goederen vandaag konden worden gelokaliseerd : de verzekeringsondernemingen, de financiële instellingen en de Staat. Vele van deze goederen kwamen inderdaad, via diverse kanalen, in de schatkist terecht : omdat de eigenaars ervan onbekend waren, omdat de goederen erfloos bleken te zijn of omdat goederen van 'vijanden' aan de Staat vervielen. Ook deze aspecten werden

systematisch onderzocht, hoofdzakelijk in de archieven van de Dienst van het Sekwester, van de Administratie van Registratie en Domeinen, bij de Deposito- en Consignatiekas en de Dienst Economische Recuperatie. Ook hier bleken niet alle archieven steeds even volledig te zijn. Soms was, omgekeerd, de hoeveelheid te verwerken gegevens zo overvloedig dat de verwerking ervan niet kon gebeuren binnen de in de wet toegemeten tijd. In dergelijke gevallen nam de Studiecommissie haar toevlucht tot een steekproefsgewijze onderzoeksmethode. Steeds werden daarbij de wetenschappelijke regels in acht genomen. Ook wat de Staat betreft zal het eindresultaat dus geen precies cijfer weergeven maar veeleer een afgebakende orde van grootte.

Eindnoten Deel 1

¹ Spionageoperatie van de Amerikaanse geheime diensten om de georganiseerde plundering door het Duitse *Reich* na te trekken.

² De *World Jewish Restitution Organization* (WJRO), opgericht in 1992, is de overkoepelende organisatie in alle restitutie-aangelegenheden die het joodse volk vertegenwoordigt en die de hulporganisaties voor de slachtoffers van de judeocide coördineert, in speciaal contact met de Staat Israël. Opmerking : de term 'joodse goederen' is om louter praktische redenen gebruikt in dit verslag, daaronder worden verstaan de bezittingen van de joodse bevolking.

³ De laatste publicatie dateert van 5 februari 2001 : zij maakte een lijst van 21.000 personen bekend.

⁴ Hij is *Deputy Secretary of the Treasury* van de Verenigde Staten.

⁵ De *Bundesentschädigungsgesetz*, of 'BEG-wet', gestemd op 18 september 1953, en de *Bundesrückerstattungsgesetz*, of 'BRüG-wet', door de Duitse *Bundesrat* op 19 juli 1957 gestemd.

⁶ In Hoofdstuk 4.3 wordt dieper ingegaan op de internationale dimensie van de kwestie van de levensverzekeringen.

⁷ Wetgeving Studiecommissie, zie Bijlage 1.

⁸ De Belgische bijdrage aan dit Hulpfonds bedraagt 35 miljoen BEF.

⁹ Deze databank werd genoemd naar het joods meisje uit Antwerpen dat, na een ontsnappingspoging uit Auschwitz, samen met haar Poolse vriend in het kamp werd terechtgesteld.

¹⁰ M.b.t. de juridische grondslag voor de opslag van deze persoonsgegevens cf. Hoofdstuk 2.1.

¹¹ Deze steekkaarten worden bewaard op de Dienst Oorlogsslachtoffers van het Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu.

¹² Bij het indienen van de dossiers voor de stoffelijke oorlogsschade als gevolg van de Tweede Wereldoorlog bracht een studie achteraf ook een onderverdeling aan per nationaliteit. Na de Belgische, Franse en Nederlandse onderdanen volgden de 'Polen' als vierde groep. Dit is opvallend als men er rekening mee houdt dat, anders dan voor Frankrijk en Nederland, met Polen geen wederkerige wet m.b.t. vergoeding van oorlogsschade bestond. De enige mogelijkheid voor in België wonende Poolse onderdanen om met Belgen te worden gelijkgeschakeld, was dat zij actief waren geweest in het verzet tijdens de bezetting. Om die reden kunnen wij besluiten dat de overgrote meerderheid van de 1.382 'Poolse' aanvragers joden waren. De verdeling naar type goederen, die in onderstaande tabel wordt vergeleken met de Belgische aanvragers, wijst op de relatieve oververtegenwoordiging van 'huisraad' en 'deviezen', en op de schrijnende ondervertegenwoordiging van vastgoed en landbouwschade bij 'joodse' aanvragers.

	Bebouwde eigendommen	Huisraad	Bedrijfsuit- rusting	Landbouw- schade	Deviezen
Belgen	40,4 %	21,8 %	26,6 %	6,8 %	1,3 %
Polen	5,6 %	69,4 %	18,1 %	0,2 %	6,6 %

Bron : A. W. VRANCKX, *Het herstel der stoffelijke oorlogsschade*, Brugge, Die Keure, 1949.